

Екатерина Дикова. Фразата в житията и похвалните слова на св. Патриарх Евтимий Търновски.София ,2011, Централна библиотека на БАН. 236 с.

Рецензия от доц. д-р Палмира Легурска, ИБЕ БАН

Ekaterina Dikova. Phrase in biographies and eulogies of the Holy Patriarch Euthymius of Turnovo. Sofia, 2011. Central Lidrary of BAN. 236 pp.

The book reviews panegiric phrases from the works of St. Patriarch Euthymius of Tarnovo as part of the style "pletenie sloves." The subject of analysis are linguastylistic characteristics of this style in the aspect of the test material. The conclusions concern the characteristics of expression, combining the features of ancient rhetoric and style of Hesychasm.

Монографията се състои от увод, пет глави, заключение, показалец, списък на съкращенията, цитирана литература, общо 236 с. Като отделно книжно тяло са представени Приложения от 257 с.

В *Увода* авторката се спира на предмета, целите и границите на изследването, източниците на материал, методиката на изследването, както и неговата структура.

Като предмет на работата се определя фразата в агиографските и омилетичните произведения на Св. Евтимий Търновски. Целите на изследването са да се отграничат различни типове фрази, тяхното структуриране и характерни особености с цел да бъдат класифицирани, както и начините на свързване на фразите в изграждането на текста. Целите определят полето на изследване: пунктуацията и оформянето на ръкописната страница, синтактичната перспектива на фразата, последните от гледна точка на риториката. Е. Дикова се насочва към философско-теологични трудове, които поставят анализа на Евтимиевата фраза в контекста на исихазма и най-вече идеята за „преображението“. Тук особено се посочва, че стилът на даден автор в идеологически контекст зависи в особена степен от общата социокултурна ситуация на писането на дадени текстове. От съвременна гледна точка може да се каже, че менталността и логиката на средновековния книжовник се различава от съвременната и това дава отражение на характера на синтактичното построение на текстовете, което се разполага еднакво зависимо от хоризонталния и вертикалния му контекст.

За източници на анализ се определят Евтимиевите жития и похвални слова в следните ръкописи: Зографски сборник – Евтимиевите жития на св. Параскева, св. Иван Рилски,

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0024/2012

„Информатика, граматика, лексикография“

*Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз*

Инвестира във вашето бъдеще!

Европейски социален фонд

похвалното слово на св. Константин и св. Елена и похвалното слово на св. Неделя; Панигирик на Владислав Граматик от 1479 г., Сборникът на Мардарий от 1483 г. – преписи на житията на св. Параскева, св. Иван Рилски, св. Иларион Мъгленски и пр. Авторката извлича спецификата на Евтимиевата фраза, нейната дължина и предикативност в сравнение с други класически старобългарски паметници. Съдържателната специфика на изследването мотивира привличането на други изследвания, свързани с исихазма, и по-точно стила „плетение словес“, синтаксиса на българския език от XIV в., характеризиращи фразата в произведенията на св. Патриарх Евтимий. Прави се също обзор по тези въпроси, въвеждат се използваните термини – микрофраза, макрофраза, мегафраза и гигафраза.

Първа глава е посветена на *исихазма* и стила „плетение словес“ (с. 13 – 51). В началото присъства аналитичен обзор на изследванията по този въпрос от български, руски, западноевропейски и американски пр. проучвания. Изтъкват се характеристиките на това интелектуално движение в разглеждания исторически период и неговите основни признаци и значения: античният исихазъм като аскетична форма на монашески живот, психо-соматичният метод за произнасяне на Исусовата молитва, насочени към преобразяване на материалния аспект на човешкия живот, паламизмът или теоретичният исихазъм и основните теологични понятия, политическият исихазъм като програма за духовническо влияние върху социалния и културния живот на обществото през XIV в.

На тази основа се разглежда стила „плетение словес“ – възникването му – време и място, отличителни черти. Изтъква се генетичната връзка между високата стилистика в сръбската, българската и руската литература от 13, 14 и 15 в.. Терминът се е наложил в палеославистиката като родово означение на преобладаващия изискан стил в късната средновековна православна литература, в дадения случай се назовава стилът на Търновската книжовна школа.

В глава втора (с. 51 – 99) е посветена на редица въпроси на средновековния български синтаксис – разгледани са изследвания, посветени на този въпрос, проблемът за Евтимиевата фраза в тях, правят се терминологични разяснения на фразата и сродните ѝ термини, формиращата я предикативност и съюзни връзки, както и пунктуационните и графични маркери за разчленяване на текста. Особено се изтъкват характеристиките на Търновските паметници като архаизиране на езика и стила, проявяващи се в

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0024/2012
„Информатика, граматика, лексикография“
Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз
Инвестира във вашето бъдеще!

Европейски социален фонд

правописа, лексиката и морфосинтаксиса (А.-М. Тотоманова), техниката на превод, показваща, че среднобългарските преводи от търновски тип не са редакция на старобългарските преводи, а са направени независимо от тях, от гръцки оригинал (Д. Мирчева), черти на езиковата нормативност, утвърдени като средства на възвишена книжовност (А. Минчева), систематизирането на морфологичните, лексикалните и синтактичните черти, смятани за характерни за езика на Търновската книжовна школа (Х. Миклас) и пр. Прави се заключение, че в търновските паметници се забелязва засилена употреба на нефинитни глаголни форми с различни значения и в различни конструкции, липса на удвоено допълнение, употреба на относително местоимение само с анафорична основа, което изгражда конструкции, адекватни на конструкциите с гръцки член; нормиране на дистантна позиция на съюзите и техните определяеми. Авторката особено подчертава изследването на И. Добрев (2004), в което се отбелязват белезите на исихастското съзнание, като външната, привидната бездейност се проявява в синтаксиса. В разсъдъчните и реторични части на исихастския текст в цели периоди няма нито име в именителен падеж, нито спрегната глаголна форма, а се забелязват редове от причастни и инфинитивни конструкции, при което читателят е изправен пред антиномията да разсъждава за деяния без граматичен деятел(с.66) за разлика от наративните периоди, в синтактичната структура на които има подлог в именителен падеж и сказуемо като финитивен глагол, характерни за светския изказ. Особено се изтъква функционалното взаимодействие на ритъма и синтактичната структура, разкрити от Р. Пикио, формиращи реторичната фигура *изоколон*, характерна и за стила „плетение словес“. Като цяло Евтимиевата фраза се бележи с нараснала дължина и усложнена структура, ритмичност и реторичност, дистанциране от ежедневиия начин на изразяване придобиване на черти в изказа, характерни за класическия период. В частта за терминологичните разяснения на термина *микрофраза* и сродните термини последната се характеризира като буква или поредица от букви между два съседни пунктуационни знака, съдържаща поне един предикативен център, който може да бъде, но може и да не бъде изразен; относително завършена в ритмично и смислово отношение, която се съотнася с други микрофрази в макрофразата (с.70). макрофразите са съставени от микрофрази, мегафразите – от макрофрази, последните се съчетават в гигафрази, които по същество са композиционни части в житието и похвалното слово, в увода, изложението и заключението му, отграничени от пунктуационни знаци, синтактични и реторични маркери. В заключението на тази глава се характеризира

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0024/2012
„Информатика, граматика, лексикография“
Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз
Инвестира във вашето бъдеще!

Европейски социален фонд

системата от пунктуационно членене на текста, реторичната функция на разглежданите маркери, формиращи определени закономерности (с.98). Изтъква се, че пунктуацията зависи повече от реторични, а не от чисто синтактични критерии.

В глава трета “Фразата в синтактичен аспект” (с.101 – 140) „Общи въпроси на средновековния български синтаксис” предмет на обсъждане става въпросът дали микрофразите в разглежданите текстове, преписи на произведения на св. Патриарх Евтимий, са еднакви по тип с минималните текстови фрагменти между два пунктуационни знака в други старобългарски произведения. Евтимиевите фрази се свързват със старобългарски кодекси: Зографското евангелие, Мариинското евангелие и Супрасълския сборник. Прави се сравнително статистическо проучване на премерени откъси-извадки от текстовете.

За дължината на микрофразата се оформят следните изводи: Евтимиевата микрофраза е по-дълга от микрофразите в по-ранните текстове и се отличава от тях и с по-голяма вариативност (с. 108). Обяснение за това се търси в хипотезата на Ив. Добрев, че различната дължина на фразата в старобългарските паметници се дължи на различната подготвеност на книжовниците. Високообразованият книжовник владее еднакво добре късото и дългото изречение, разграничава ги, когато ги преписва. Синтаксисът е хипотактичен и се характеризира с подчинителни връзки и вътре във фразата, което я удължава. В този смисъл исихастките книжовници, твърди авторката, са имали по-добра подготовка при правенето на преписи.

Прави се още изводът, че в по-късните паметници дължината на фразата е зависима от стила: по-дълга фраза се използва в части с по-абстрактно съдържание, късата фраза характеризира фабулни моменти. Такава стилистична дихотомия е заложена в класическата риторика.

Обръща се внимание върху направените заключения в други изследвания върху словоредата на фразата в Евтимиевите паметници, изтъква се, че словоредът е по-различен от словоредата в по-ранни паметници, има прилики с гръцки конструкции, отбелязва се още, че словоредът се мотивира от стилистични и реторични причини. Наблюдава се дистантно разположение на граматично съпринадлежащи части, наричано дисоцииране, в разкъсани атрибутивни синтагми и предикатни синтагми, продиктувано от стилистични причини: паралелно строене на фрази по верижния принцип, увеличаване на ритмиката, преподреждане на тема и рема и други изисквания

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0024/2012
„Информатика, граматика, лексикография”
Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз
Инвестира във вашето бъдеще!

Европейски социален фонд

от класическата риторика. Мотивите за словоредните промени се свързват с желанието за усъвършенстване на фразата, породено от идеята за преображение у исихастите.

Анализът на предикатността в агиографските и омилетичните произведения на св. Евтимий Търновски води до изводи, че тя е различна в сравнение с по-ранните паметници: срещат се по-малко на брой лични глаголни форми и по-голям брой нефинитни глаголни форми – инфинитиви и причастия. Направена е статистика на предикативността. Наблюдава се застинала глаголност като стилова особеност, при която броят на действията и състоянията е пропорционален не на спрегнатите глаголи, а на общите отглаголни преобразувания. Подобни езикови особености отново се свързват с исихасткия мироглед и начин на живот: зад външната дистанцираност и бездействие съществува идеята за голяма вътрешна преобразуваща активност на книжовника. За съюзните връзки в работата се твърди, че не се използват нови съюзи в сравнение с по-старите паметници, подчинителните връзки са малък процент. Има както хипотактични, така и паратактични връзки, но като цяло микрофразата е усъвършенствана.

Глава четвърта (141 – 167) е посветена на текстови звена, по-дълги от макрофразата. разгледани са принципите на свързване на макрофразите, изграждащият принцип е верижният, осъществен както по верижни, така и по паралелни връзки, които налагат синтактично-интонационен паралелизъм като доминиращ и определящ ритъма на текста. По-големият обем на текстовете у св. Евтимий Търновски е съпроводено с въвеждане на „речеви изяви” и библейски цитати. Авторката изтъква, че мегафразите се усъвършенстват чрез вплитане и вмъкване на фрази като елемент от стила „плетение словес”, чрез което по думите на М. Ебер се разгъват вълнообразни теми и подтеми за разлика от простите „линейни” жития (с.166).

В *глава пета* се разглежда фразата в реторичен аспект. Е. Дикова подчертава, че чисто синтактичният анализ не е достатъчен за пълноценен анализ на фразата на Евтимий. Изследват се и реторичните фигури. Православната риторика, в частност исихастката, е естествено свързана с традициите на античната риторика. Авторката изтъква, че промяната в стила „плетение словес” се свързва с усъвършенстване на реторичната система и на определени фигури от нея. Представя се систематизация на фигурите на речта, основани на две модерни изследвания – на Х. Лаусберг (1960) и Г. Бъртън (1996-2003), в които е извлечена инвариантна реторична система от многобройни антични и средновековни източници – фигури чрез прибавяне – повторение, натрупване; чрез

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0024/2012
„Информатика, граматика, лексикография”
Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз
Инвестира във вашето бъдеще!

Европейски социален фонд

отнемане, чрез преместване и чрез заместване. Промените в системата на фигурите на речта засягат според авторката вътрешната структура на фигурите и така се усъвършенства тяхното значение при употреба. В изследваните текстове се наблюдава усложнена симетрия и това прави текстовете на Евтимивия изказ изискани.

Особено внимание се обръща на риторичната фигура *плове* като техника в средновековните текстове и в Евтимиевото творчество. Предлага се усъвършенствана дефиниция на тази фигура на речта (с.188), като се набляга, че тя представлява повтаряне на една или повече думи на разстояние, при която се комбинират различни фигури на повторението, преплитат се фигуративни връзки с цел подчертаване в посока на промяна на смисъла на подчертаната дума. Извежда се заключение, че подобни фигури водят до внушаване на смисъла чрез подчертаване, а не чрез ритмика. Обикновено това става при ключови за текста думи.

Отделно авторката се спира на принципите на изграждане на *изоколон* в избраните текстове, като се изтъква, че в тях смисълът, синтаксисът и ритмиката образуват единна структура, в която явно има две половини, съдържащи както прилики, така и разлики; нееднородността се сигнализира и от пунктуацията.

Особено място заема и *сравнението* като стилистична фигура в теологичния дискурс и се твърди, че сравнението в Евтимиевото житие за Св. Петка е формално и семантично преобразувано и това се смята за подсказващ белег на преобразяването на човека с цел усъвършенстване и нравствено очистване („малката Параскева се чувства като стрела след приемането на божие слово”). В тази част от книгата авторката подчертава, че сравнението и метафората са недостатъчно изследвани в старобългарските и среднобългарските текстове, както и че не съществува единна концепция за сравнението като риторична фигура в класическата риторика. Е. Дикова подсказва, че това наемква за различна менталност у средновековния човек, по-специално у исихаста, и като следствие започва разграничаване на двата похвата за художествено въздействие (авторката се основава на изказването на св. Григорий Палама). Тук се прави важна връзка за съществуването на тждество при метафората и отсъствието на такова в съвременните текстове за разлика от средновековните, където действително и въображаемо се сливат, т. е. не се прави разлика между действително и художествено тждество и така метафората може да бъде разбрана както буквално, така и в преносен смисъл.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0024/2012
„Информатика, граматика, лексикография”
Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз
Инвестира във вашето бъдеще!

Европейски социален фонд

В краткото заключение авторката прави общ извод, че употребата на графични маркери във фразите, дължината на фразата, употребата на отглаголни деривати, наличието на дисоцииран словоред, съюзните връзки, свързването на микрофразите в макрофрази, преустройството на стилистичните фигури се предопределят не толкова от синтактични фактори, колкото от реторични.

Постиженията на монографията могат да се обобщят кратко по следния начин. В книгата се прави общодостъпен обзор на духовното явление „исихазъм” и литературния стил „плетение словес” освен за специалисти в областта и за широк кръг читатели. Общите въпроси на средновековния синтаксис в избраните за анализ текстове очертават техните лингво-стилистични характеристики и обогатяват картината на стила „плетение словес”, като се очертават неговите възможни връзки с исихазма като жизнено-психологическа нагласа. В общо лингвистичен план работата е ценна в аспекта на разбирането на стила и стилистичната фигура като сблъсък на текстове, в които ролята на клишето може да бъде различна в отделната социокултурна реалност (идея, позната от В. В. Виноградов). Интересен аспект е изследването на взаимодействието на стилистичните фигури в ритмиката на конструкциите като средство за въздействие във фразата и като възможност за естетизирането ѝ (подобен извод произтича от работите на Б. Кроче за синтеза на общия и индивидуалния изказ). Монографията е успешно разгръщане на виждането на И. Добрев за разликата между двата книжовни типа - от старобългарската и Евтимиевата епоха, която не е нито териториална, нито хронологична, а се свързва с лингвостилистичните характеристики на текстовете, показващи съсловна принадлежност към духовенството, аристокрацията и третото съсловие като начин на изразяване (с. 51).

Книгата на Е. Дикова е една стъпка извън съществуващата изолация на лингвистиката от края на XX в. чрез вплитането на история, социалност, психология, лингвистика и пр. науки в едно цяло и представянето на темата на достъпен и логичен език за хоризонта на широкия читател.

Палмира Легурска

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0024/2012
„Информатика, граматика, лексикография”
Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз
Инвестира във вашето бъдеще!

Европейски социален фонд